

Чаплак Я. В., Солійчук І. І.

РОЛЬ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ТВОРЧИХ ПОШУКАХ ОСОБИСТОСТІ: ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД

У статті аналізуються поняття "мислення", "професійне мислення", "критичне мислення", "творче мислення" і встановлюється між ними науково-обґрунтована ієрархія. Розглядаються напрями дослідження поняття "критичне мислення", основні групи показників розвитку критичного мислення та оцінювання його рівнів розвитку в науковій літературі.

Ключові слова: мислення, професійне мислення, критичне мислення, творче мислення, показники розвитку критичного мислення, оцінювання рівнів розвитку критичного мислення, характерологічні ознаки критичного мислення.

В статье анализируются понятия "мышление", "профессиональное мышление", "критическое мышление", "творческое мышление" и устанавливается между ними научно-обоснованная иерархия. Рассматриваются направления исследования понятия "критическое мышление", основные группы показателей развития критического мышления и оценивания его уровней развития в научной литературе.

Ключевые слова: мышление, профессиональное мышление, критическое мышление, творческое мышление, показатели развития критического мышления, оценки уровней развития критического мышления, характерологические признаки критического мышления.

The article examines the concept of "thinking", "professional thinking", "critical thinking", "creative thinking" and is set between them scientifically based hierarchy. Research directions are considered the notion of "critical thinking", the main group of indicators of critical thinking and evaluation of its levels of development in the scientific literature.

Keywords: Thinking, professional thinking, critical thinking, creative thinking, critical thinking indicators, evaluation levels of critical thinking, characteristic signs of critical thinking.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку демократичних засад в українському суспільстві, побудови громадянського суспільства в Україні надзвичайно важливо всіляко спонукати і сприяти виробленню у людей уміння критично мислити, об'єктивно

оцінювати різноманітні явища, процеси, події. Проблема керування інтелектуальною діяльністю особистості набуває винятково важливого значення на сучасному етапі, оскільки існує певна диспропорція або суперечність між рівнем мислення і вимогами сучасного прогресу. Соціальні зміни та новітні досягнення сучасної науки і практики ставлять високі вимоги до самостійного, продуктивного творчого мислення. Суттєвою ознакою мислення, що відрізняє його від інших психічних процесів, є спрямованість на відкриття нових знань, тобто продуктивність. Тому на сучасному етапі вітчизняна та зарубіжна психологічна наука розробляє численні концепції, системи, теорії, моделі, методи та прийоми, спрямовані на розвиток самостійного творчого мислення особистості акмеологічного рівня. Тобто, в умовах національного відродження України і створення національної демократичної держави важливе значення має виховання людей, які мислять самостійно і творчо.

Актуальність проблеми формування критичного мислення особистості зумовлена тим, що притаманна нашому часу динаміка технологічного і соціального прогресу вимагає від людини умінь швидко адаптуватися до професійної діяльності, змінювати і вдосконалювати її на основі самостійного набуття знань, знаходити шляхи розв'язання професійних і соціальних завдань у будь-яких нестандартних ситуаціях, пошуку внутрішнього потенціалу з метою гармонійної адаптації в полікультурному світі. Разом з тим вивчення наявної психолого-педагогічної практики свідчить, що в реальному навчальному процесі формуванню критичного мислення студентів приділяється недостатня увага. Високого акмеологічного рівня має бути критичне мислення в особистості з метою відчуття “внутрішнього камертона душі”.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідники відзначають, що розвиток мислення є складовою професійного становлення особистості майбутнього фахівця, в процесі чого воно набуває ознак, що є характерними саме для певної професії та набуття фахової компетентності (Н. Пов'якель). Найвідоміші вітчизняні концепції професійного розвитку та психології професіоналізму (О. Бодальов, Є. Климов, Н. Кузьміна, О. Маркова, Л. Мітіна, Н. Пов'якель, О. Реан, В. Семиченко, В. Шадриков, Н. Чепелева та ін.) переконливо доводять, що характеристики особистості суттєво впливають на процес і результат мислення й діяльності у ході професіоналізації особистості. Саме акмеологічний рівень критичного мислення є однією з основних складових особистісного компоненту готовності індивідуальності до професійної діяльності та життєтворчості в цілому. Дослідженню феномена критичного

мислення присвячено праці багатьох науковців. Науковці досліджували критичне мислення в різних аспектах: роль критичності в самостійній творчій діяльності розкривають В. Біблер, Л. Григорович, П. Кравчук, В. Разумовський, Л. Ростовецька, В. Шубинський та ін.; у виборі підходів до розв’язання проблем – А. Байрамов, Д. Джумалієва, Б. Зейгарник, С. Король, Г. Липкіна, Є. Полат, Л. Рибак, С. Рубінштейн, Ю. Самарін, О. Тягло, М. Чошанов та ін.; у розв’язанні проблем соціалізації особистості, самоутвердження молодого спеціаліста, успішної адаптації в професійній діяльності – М. Боришевський, В. Конєва, В. Константинов, Є. Полат, Н. Пов’якель, О. Тягло, Д. Халперн та ін. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок, що критичне мислення було переважно предметом досліджень учених-психологів. Проблема розвитку критичного мислення студентів розглядається у роботах таких дослідників, як А. Авершин, Т. Воропай, В. Дороз, О. Коржуєв, О. Тягло, М. Шеремет, Т. Яковенко та ін. Багатьма авторами поняття “критичне мислення” визначається в межах когнітивної парадигми та на її засадах окреслюються основні методи і технології його розвитку.

Мета статті. Проаналізувати такі поняття, як “критичне мислення” і “творче мислення” та дослідити між ними науково-обґрунтовану ієрархію. Розглянути напрями дослідження поняття “критичне мислення”, основні групи показників розвитку критичного мислення та оцінювання його рівнів розвитку в науковій літературі.

Виклад основного теоретичного матеріалу. Словосполучення “критичне мислення” зайняло своє місце у працях науковців не миттєво, йому передували дослідження процесів мислення, яке автори характеризували як “творче”, “ефективне” і т. ін. Як сталий термін, словосполучення “критичне мислення” почали активно застосовувати лише у 70 роках ХХ століття. Та дослідники цього поняття знаходять його коріння ще у роботах таких мислителів, як Платон, Аристотель, Фома Аквінський, Дж. Міль, Б. Рассел та К. Поппер [33]. У філософії під критичним мисленням розуміють уміння логічно мислити та аргументувати, аналітично дискутувати та правильно висловлювати думку. У педагогічній літературі критичність розглядається як усвідомлений контроль за ходом інтелектуальної діяльності, у процесі якої відбувається оцінювання роботи, думок, вироблених гіпотез, шляхів їх доведення тощо. А це, в свою чергу, вказує на те, що критичне мислення – це мислення вищого порядку, яке спирається на інформацію, усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та діяльності інших, сприяє розвитку такої особистісної риси,

як креативність, і формує творче мислення, творчу особистість [1].

Проблема критичного мислення є складною та варіативною у розв'язанні, акумулює в собі наукові знання різних напрямів. Так, виявлено, що до інтерпретації психологічної сутності поняття “критичне мислення” вчені підходять по-різному. Найхарактернішим напрямом дослідження в цьому плані є виділення критичності лише як окремої індивідуальної ознаки мислення особистості (П. Блонський). Науковці В. Крутецький, Б. Теплов виділяють поняття “критичність розуму” як певну якість пізнавальної діяльності особистості.

Слово критичне, використовуване у визначенні, припускає оцінний компонент. Іноді це слово уживається для передачі негативного відношення до чого-небудь. Але оцінка може і повинна бути конструктивним виразом і позитивного, і негативного відношення. Коли ми мислимо критично, ми оцінюємо результати своїх розумових процесів – наскільки правильно ухвалене нами рішення або наскільки вдало ми справилися з поставленим завданням [6; 15; 33]. Критичне мислення також включає оцінку самого розумового процесу – ходу міркувань, які привели до наших висновків, або тих чинників, які ми врахували при ухваленні рішення. Критичне мислення іноді називають ще і направленим (спрямованим) мисленням, оскільки воно спрямоване на отримання бажаного результату. Мрії, сни й інші види розумової діяльності, займаючись якими ми не маємо певної мети, не належать до категорії критичного мислення. Так само не є критичним і мислення, яке стоїть за нашими повсякденними звичками [6].

О. Кочерга зазначає, що критичність людини об'єднує в собі відображення дії мислення, почуттів та уяви у їх взаємозв'язку [9]. На основі теоретико-методологічної літератури автор вказує на те, що провідним є мислення, яке виступає як регулятор людської діяльності (Б. Басов, Б. Поршнев, В. Семиченко, О. Тихомиров та інші), проектування, яке впорядковує і гармонізує відображення та опредметнення (Д. Халперн, Р. Нісбета, Д. Стіл, К. Мередіт, Ч. Темпл). Останнє може мати форму: а) матеріальної трансформації, б) мисленної зміни, в) творіння себе самого, підвищення свого творчого потенціалу [9].

На сьогодні науковці чітко виокремлюють таку категорію мислення, як “критичне мислення”. Серед дефініцій цього поняття виділяють дві групи [6; 14; 30]: “локальні” дослідження, що акцентують увагу на вдосконаленні самого процесу мислення (Т. Воропай, Р. Пауль, О. Тягло та ін.); дослідження, що передбачають визначення системного напрямку, який підкреслює регулятивно-моральні аспекти мислительної діяльності (С. Заір-Бек, Д. Рассел, Д. Халперн, Дж. Чаффа та ін.).

Існує низка трактувань поняття *критичне мислення*, запропонованих вітчизняними й закордонними авторами. А. Авершин та Т. Яковенко на основі аналізу наукової літератури, пов’язаних із аналізом критичного мислення, виділяють декілька напрямів [1] (таблиця 1):

*Таблиця 1.
Напрями аналізу критичного мислення (А. Авершин, Т. Яковенко)*

№	Напрямок аналізу	Характеристика
1.	Критичне мислення або критичність трактується як межа особи (Б. Зейгарник, Т. Кудрявцев, І. Кожуховська, Н. Березанська та ін.)	Критичність мислення психологи розглядають як інтегральне особове утворення, яке забезпечує регуляцію поведінки в цілому [11]. Описуючи порушення критичності мислення, вони розглядають це поняття в широкому сенсі слова, як некритичність до своєї особи, як наслідок порушення контрольованості поведінки в цілому, що виходить за межі порушень пізнавальних процесів. До слабкості цієї позиції можна віднести нездатність відрізнити критичність мислення від інших видів регуляції.
2.	Критичне мислення виділяється як якість розуму в широкому сенсі слова (Д. Дьюї, С. Рубінштейн, Б. Теплов, А. Смирнов і ін.)	Критичне мислення визначається як усвідомлений контроль за виконанням саме інтелектуальної діяльності. Зокрема, С. Рубінштейн [21] указує на необхідність у перевірці саме в тих випадках, коли перед думкою постає кілька можливих варіантів вирішення задачі (гіпотез). Він пов’язує критичність розуму з можливістю здійснювати перевірку гіпотез, що намітилися. Головною зі складових критичності мислення є здатність до оцінки, здатність до вибору одного з багатьох варіантів. Оцінні дії, як указує А. Лук [13], відбуваються не тільки після закінчення роботи, але й багато разів під час її виконання. Проте наявні визначення критичності фактично не диференціюють її від ширшого поняття “контроль”.
3.	Критичне мислення пов’язується з комплексом когнітивних і метакогнітивних стратегій, умінь і навиків	Критичне мислення визначають як мислення, яке спрямоване на саме мислення з метою його поліпшення [34]: “Ми мислимо критично тоді, коли оцінюємо результат своїх розумових процесів – наскільки правильно

3.	(Д. Халперн, Р. Поул, Е. Ходос, А. Бутенко і ін.), що впливають на характер розумової діяльності	ухвалене нами рішення або наскільки вдало ми справилися з поставленим завданням. Крім цього, критичне мислення також включає оцінку самого розумового процесу – ходу міркувань, який привів до саме таких висновків або тих чинників, які ми врахували при ухваленні рішення”. Д. Халперн дає таке робоче визначення: “Критичне мислення – це використання когнітивної техніки або стратегій, які збільшують вірогідність бажаного кінцевого результату” [26]. Е. Ходос і А. Бутенко один із його аспектів бачать у тому, щоб відстежувати логічну правильність думок, переконливість аргументації й доказів. Для них критичне мислення – це комплекс когнітивних, метакогнітивних умінь і установок [29].
----	--	--

Таким чином, на думку А. Авершина та Т. Яковенко, описані підходи достатньо узгоджені в розумінні функцій критичного мислення. Його пов’язують із логікою й аргументацією, з раціональністю й усвідомленістю. Роль критичного мислення полягає в контролі над виконанням інтелектуальної діяльності з метою підвищення її ефективності. На противагу інтуїтивному мисленню, яке володіє здатністю побачити правильну відповідь без можливості обґрунтувати рішення і довести його правильність, критичне мислення працює за рахунок конкретних процедур і стратегій, які й підвищують вірогідність подолання проблемних ситуацій. Критичне мислення за допомогою оцінки, селекції й аргументації в процесі роботи з проблемною ситуацією забезпечує обґрунтований вибір подальшого напряму рішення [1]. Д. Халперн у своїй роботі “Психологія критичного мислення” відзначає, що “критичне мислення означає не негативність суджень і критику, а розумний розгляд різноманітних рішень проблеми, для того, щоб виносити обґрунтовані судження, тобто “критичне” у цьому випадку може розумітися як “аналітичне” [26, с. 70]. Ця думка підтримується Т. Ф. Ноель-Цигульською[15], А. Федоровим[24; 25], Л. Ямшиковою[33] та ін.

Л. Ямщикова визначає критичне мислення як вид розумової діяльності особистості [33]. Р. Джонсон вказує на те, що критичне мислення як особливий вид розумової діяльності дозволяє людині мати здорове судження про запропоновану їй точку зору або моделі поведінки. Дж. А. Браус і Д. Вуд розглядають критичне мислення як розумне рефлексивне мислення, яке сфокусоване на рішенні того, у що вірити й що робити. Критичне мислення – пошук здорового глуз-

ду: об'єктивні й логічні вчинки повинні співвідноситися як зі своєю точкою зору, так і інших. Критично мислити – уміти відмовлятися від власних упереджень [3]. На думку М. Кларіна, критичне мислення являє собою раціональне, рефлексивне мислення, що спрямовано на вирішення того, чому варто вірити або які дії варто почати. При такому розумінні критичне мислення включає як здатності (уміння), так і схильність [8].

За визначенням Дж. Сороса, критичний спосіб мислення – це більше, ніж становлення; це головна умова. Якщо традиційний спосіб мислення являє собою інтелектуальну монополію, то критичний спосіб можна охарактеризувати як інтелектуальну конкуренцію. Певні конкурентні ідеї є розвідками, а тому сприймають критику; інші – догматичні й заперечують протидію. Сподіватись на те, що всяке мислення буде критичним, на думку автора, можна лише за умови цілковитої раціональності людей, що суперечить нашій головній передумові [22, с. 164-165].

Незважаючи на різноманітні трактування, на думку А. Аверина і Т. Яковенко, поняття "*критичне мислення*", загальний зміст їх зводиться до такого: критично мислити – значить усвідомлено оцінювати, міркувати, мислити, тобто проявляти людиною психічну, емоційну, пізнавальну активність, що повинна бути спрямована на вирішення конкретної проблеми [1]. Так, наприклад, Е. Галицьких узагальнив основні характеристики критичного мислення в рамках технології. На думку автора, воно підвищує рівень культури індивідуальної роботи з інформацією, формує вміння аналізувати й робити самостійні висновки, прогнозувати наслідки своїх рішень і відповідати за них [4, с. 112].

Т. Хачумян вказує на те, що критичне мислення – це особливий вид мислительної діяльності, характерними ознаками якого є: вироблення стратегій прийняття правильних рішень у розв'язанні будь-яких завдань на основі здобуття, аналізу, опрацювання інформації; здійснення рефлексивних дій (аналітичних, перевірочних, контролюючих, оцінних), які виконуються стосовно будь-якого об'єкта чи явища, зокрема і власного процесу мислення; виважений аналіз різних думок та поглядів, вияв власної позиції, об'єктивне оцінювання процесу і результатів як своєї, так і сторонньої діяльності [27; 28].

О. Кочерга на основі теоретичного аналізу зосереджує свою увагу на тому, що відправною точкою – інтелектуальним джерелом ідеї критичності людини – стала філософія (В. Джеймс, Дж. Д'юї, Р. Роторі, та інші), та загальна і генетична психологія, де оперативні перетворення зовнішніх впливів у психічні явища розглядаються за схемою:

задаток – здібність – механізм (Г. С. Костюк, С. Д. Максименко), а психологічний аспект критичності людини втілюється в механізмах *відображення – проектування – опредметнення* (В. В. Клименко), які забезпечують просування людини в пізнавальній діяльності [9].

Р. Пол, Е. Бінкер, Е. Мартін і К. Едамсон виділили три основних групи показників критичного мислення: афективні, макрокогнітивні, мікрокогнітивні (таблиця 2) [24; 25; 33].

Таблиця 2
Показники критичного мислення

№	Група показників	Показники
1.	Афективні	<ul style="list-style-type: none"> • самостійність мислення; • розуміння егоцентричних і соціоцентричних мотивів; • неупередженість суджень; • бачення взаємозв'язку емоцій і переконань; • стриманість від поспішних суджень; • сміливість мислення; • добросовісність мислення; • наполегливість у вирішенні інтелектуальних завдань; • впевненість міркувань.
2.	Макрокогнітивні	<ul style="list-style-type: none"> • узагальнення без прагнення до спрощення; • зіставлення аналогічних ситуацій з використанням знань до нового контексту; • розширення погляду: розгляд питання з різних боків, висловлювання різноманітних аргументів, гіпотез; • зрозумілість висловлюваних припущень, висновків, переконань; • зрозумілість викладення, продуманість вибору слів; • розробка оцінних критеріїв: зрозумілість базових цінностей і норм; • оцінка надійності інформації; • глибина мислення: виділення найбільш значимих питань; • аналіз аргументів, пояснень, переконань, гіпотез; • вироблення/оцінка конкретних рішень; • аналіз і оцінка людських учинків/ліній поведінки; • критичний підхід до читання: розуміння суті, критична оцінка прочитаного; • критичне слухання (діалог “без слів”); • встановлення міжпредметних зв'язків; • здатність вести “сократівську бесіду”, через діалог приходити до розуміння й оцінки переконань партнера; • роздуми в діалозі: порівняння різноманітних поглядів, підходів, гіпотез; • уміння розмірковувати діалогічно: оцінка поглядів, підходів, гіпотез.

3.	Мікрокогнітивні	<ul style="list-style-type: none"> • порівняння абстрактних понять дійсності; • точність і критичність висловлювань; • аналіз й оцінка висловлювань; • аналіз й оцінка висновків; • уміння виділити інформацію, пов'язану з питанням, яке розглядається; • логічність пояснень, умовиводів, прогнозів; • оцінка доведення висловлювання; • уміння бачити суперечності у розмірковуванні; • аналіз прямих і непрямих наслідків подій/явищ.
----	-----------------	--

Л. Ямщикова, узагальнюючи наведені вище визначення та міркування, робить висновок, що критичне мислення здебільшого буде спиратися на такі вміння: оцінювати події (твердження, вчинки, факти тощо); робити свідомий вибір; аргументувати; формулювати доречні запитання; розрізняти факти від думок; знаходити нові рішення; визначати критерії для аналізу; знаходити докази на підтримку припущень; будувати логічні зв'язки. А це, на думку автора, оцінка розвитку критичного мислення може бути зведена до оцінки динаміки розвитку вказаних навичок [33].

Виходячи з досліджень Р. Солсо, Д. Халперн, К. Мередит та інших, у роботах яких говориться не тільки про логічні, а й про креативні чинники критичності, О. Кочерга вказує на те, що чинники, які утворюються у взаємозв'язку почуттів, уяви, мислення, стають вирішальними у розвитку критичності людини. Критичність – це є той діапазон дії психічних процесів людини, який визначає ступінь свободи, сферу та мету її дії, це є діапазон між реальним “Я” та образом “Я” особистості, діапазон поведінкової гармонії людини [9].

Н. Юліна зівставляє характерологічні ознаки критичного й творчого мислення і попри яскраві відмінності, зазначає, що обидва види мислення в цілісному спонтанному мислительному процесі взаємодіють, між ними існує зворотний зв'язок, їх єдність – це комплексне мислення вищого порядку. Із критичним мисленням пов'язано поняття раціональності як організаційного принципу, який відноситься до оптимального поєднання цілей і засобів. Критичне творче мислення побутує в царині людських стосунків, царині поведінки. Засобами раціональності неможливо розв'язати етичні, національні, сімейні, міжособистісні конфлікти. Виховання й розвиток розумної особистості зорієнтовані на практику, на логіку звичайного життя, повсякденної мови, на використання множинності критеріїв [32, с. 41].

В. Нищета зосереджує свою увагу на тому, що педагогічна техно-

логія життєтворчих проєктів пов'язана з розвитком критичного творчого мислення та являє собою систематичне, послідовне тренування творчих, критичних, дослідницьких навичок з метою зробити учнів гнучкими, відкритими для викликів сьогодення, з метою вироблення в них навичок рефлексивного ставлення до свого "Я", моральної й соціальної відповідальності. На думку автора, це нескінченний пошук задля відкриття нових особистісних перспектив. А саме критичне творче мислення можна означити як уміння критично осмислювати проблеми та приймати рішення з ряду альтернатив на основі творчого пошуку. Особистість, яка володіє таким мисленням вищого порядку, розумна: гнучка, здатна розпізнавати проблеми, парадокси, володіє комплексом мислительних операцій, цілісністю сприйняття, спроможна з легкістю генерувати ідеї [14]. У цій дихотомії творче мислення розглядається як альтернатива не репродуктивному (продуктивне – репродуктивне), а так званому критичному мисленню, звідси і його розуміння, й визначення. Ці два види мислення виділені в праці американських психологів Г. Ліндсея, К. С. Халла, Р. Ф. Томпсона. Творче мислення – це мислення, результатом якого є відкриття принципово нового чи удосконаленого вирішення того чи іншого завдання. Критичне мислення являє собою перевірку запропонованих рішень з метою визначення сфери їхнього можливого застосування. Творче мислення спрямоване на створення нових ідей, а критичне виявляє їх недоліки й дефекти. Для ефективного вирішення завдань необхідні обидва види мислення, хоча використовуються вони роздільно: творче мислення є перешкодою для критичного і навпаки [12].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Усю історію людства, історію будь-якої держави й біографію окремої людини можна уявити як історію пошуку образів можливого кращого майбутнього, свого особистісного сенсу з метою їх актуалізації. У процесі всієї історії людина прагнула до здобуття і реалізації істинного сенсу життя, що оцінюється людством у максимально можливому розкритті позитивних аспектів людського потенціалу в більш ширшому їх використанні на благо особистісного і суспільного розвитку. Метою суспільного і культурного розвитку є гармонійний розвиток кожної людини, яка вносить позитивний вклад у розвиток суспільства і його культури. Тобто, людина стає творцем і будівником нового, кращого життя. Але для цього потрібно вийти на шлях самоактуалізації, що спрямовує людину до прояву надситуативної творчої активності, позитивним змінам себе і світу. Особистість має знайти в собі внутрішній камертон душі, від звуку якого вона буде відштовхуватися у ви-

рішенні власних проблем. У цьому їй допоможе гармонійна взаємодія між творчим та критичним мисленням у професійній діяльності й життєтворчості взагалі, налагодження між ними чіткого зворотного зв'язку. Особистість має зосереджувати свою увагу на набутті таких умінь, з метою спрямованості на розвиток акмеологічного рівня критичного мислення, як: оцінювати події (твердження, вчинки, факти тощо); робити свідомий вибір; аргументувати; формулювати доречні запитання; розрізняти факти від думок; знаходити нові рішення; визначати критерії для аналізу; знаходити докази на підтримку припущень; будувати логічні зв'язки. У подальших розвідках із зазначеної проблематики ми плануємо розробити програму і методику дослідження та формування показників критичного мислення в особистості на основі сучасних теоретичних підходів.

Література:

1. Авершин А. О. Формування критичного мислення у студентів інженерно-педагогічних ВНЗ / А. О. Авершин, Т. В. Яковенко // Збірник наукових праць: Проблеми інженерно-педагогічної освіти – 2009 – №24-25. – С. 134-145.
2. Белозерцев Е. П., Черных Л. А. Идея и принцип народности в образовании: современная сельская школа / Е. П. Белозерцев, Л. А. Черных. – Елец: Изд-во Елец. гос. ун-та, 2003. – 307 с.
3. Браус Д. А., Вуд. Д. Инвайронментальное образование в школах: Руководство: как разработать эффективную программу / Д. А. Браус, Д. Вуд. – СПб. : НААБЕ, 1994. – 102 с.
4. Галицких Е. О. Диалог в образовании как способ становления толерантности / Е. О. Галицких. –М. : Академический проект, 2004. – 240 с.
5. Изотова Н. В. Корректирующий контроль как фактор повышения качества обучения в вузе: дис. ... канд. пед. наук: 13. 00. 08 / Н. В. Изотова – Брянск, 2004. – 217 с.
6. Киенко-Романюк Л. А. Зарубіжна і національна практика розвитку критичного мислення в учнів і студентів // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С. 109 – 113.
7. Киенко-Романюк Л. А. Недоліки і переваги наявних психолого-педагогічних підходів до понять "критичне мислення" та "емоційний інтелект" // Наукові записки Ніжинського держ. пед. ун-ту імені М. В. Гоголя. – Серія: "Психолого-педагог. науки". – 2005. – № 3. – С. 40 – 44.
8. Кларин М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках / М. В. Кларин. –М. : Арена, 1994. – 124 с.
9. Кочерга О. В. Взаємозв'язок мислення, почуттів та уяви у розвитку критичності людини / Автореф. дис. канд. психол. наук: 19. 00. 01 / О. В. Кочерга; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2003. – 16 с.

10. Критическое мышление и новые виды грамотности /сост. О. Варшавер. –М. : ЦГЛ, 2005. – 80 с.
11. Кудрявцев Т. В. Психология технического мышления: автореф. дис... д-ра психол. наук / Т. В. Кудрявцев – М., 1971. –31с.
12. Линдсей Г., Халл К. С., Томпсон Р. Ф. Творческое и критическое мышление [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tsure.ru/University/Faculties/Fib/PiBG/creative.html>
13. Лук А. Н. Мышление и творчество / А. Н. Лук. – М. : Политиздат, 1976. – 144 с.
14. Нищета В. А. Критичне творче мислення у контексті життєтворчої спрямованості вивчення української мови та літератури / В. А. Нищета // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – №4. – Бердянськ: БДПУ, 2008. – 304 с.
15. Ноэль-Цигульская Т. Ф. О критическом мышлении. 2000 [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://zhurnal.lib.ru/c/cigulxskaja_t_f/criticalthink.shtml
16. Панина Т. С., Вавилова Л. Н. Современные способы активизации обучения /Т. С. Панина, Л. Н. Вавилова. –М. : Академия, 2006. – 176 с.
17. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад. – М. : Большая российская энциклопедия, 2003. – 528 с.
18. Пов'якель Н. І. Акмеологія становлення регулятивних компонент професійної діяльності практичного психолога: 3б. наук. пр. “Психологія”. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 1999. – Вип. 4(7). – С. 224–231.
19. Пов'якель Н. І. Мислення практичного психолога в вимірюваннях професійної компетентності та професіоналізму / Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ, 2002. – Ч. 2., Вип. 7. – С. 11–20.
20. Пов'якель Н. І. Професійна рефлексія психолога-практика // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6–7. – С. 3–6.
21. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования / С. Л. Рубинштейн. – М. : АН СССР, 1958. – 147с.
22. Сорос Дж. Утвердження демократії. / Дж. Сорос // Переклад з англійської О. Коваленка. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
23. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення: досвід експериментального дослідження // Історія в школах України. – 2007. – №9-10. – С. 3-11.
24. Федоров А. В. Медиаобразование и медиаграмотность / А. В. Федоров. – Таганрог: Изд-во Кучма, 2004. – 340 с.
25. Федоров А. В. Развитие критического мышления в медиаобразовании: основные понятия//Инновации в образовании. – 2007. – № 4. – С. 30-47.
26. Халперн Д. Психология критического мышления. – СПб: Питер, 2000. – 512 с.
27. Хачумян Т. І. Поняття “критичне мислення” та його сутність в психолого-педагогічній науці // Теоретичні питання культури, освіти та вихо-

вання: Зб. наук. пр. Вип. 24, частина 2. – Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2003. – С. 171-177.

28. Хачумян Т. І. Формування критичного мислення студентів вищих навчальних закладів засобами інформаційних технологій: автореф.... дис. канд. пед наук: 13. 00. 09. – Харків, 2005. – 19с.

29. Ходос Е. А., Бутенко А. В. Критическое мышление: метод, теория, практика: Учебно-метод. пособие / Е. А. Ходос, А. В. Бутенко. – Красноярск, 2002. – 139 с.

30. Шумилин А. Т. Проблемы теории творчества: Монография / А. Т. Шумилин. – М. : Высш. шк., 1989. – 143 с.

31. Эсаулов А. Ф. Активизация учебно-познавательной деятельности студентов / А. Ф. Эсаулов. – М. :Высш. шк., 1982. – 223 с.

32. Юлина Н. С. Педагогическая стратегия философии для детей. – Режим доступа: <http://ru.philosophy.kiev.ua/iphras/library/deti/ch1.html#on>.

33. Ямщикова Л. Критичне мислення як вид розумової діяльності. – Режим доступа: http://sps.ks.ua/file_download/42

34. Paul R., Binker A. Critical thinking Handbook. Sonoma State Uni., 1987.